

ФІЛОСОФСЬКИ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Визначено онтологічний та гносеологічний аспекти економічного аналізу, досліджено структуру (форми прояву) економічного аналізу за рівнями абстракції: аналіз як загальнонауковий метод пізнання, економічний аналіз як методологія дослідження економіки, економічний аналіз як прикладна функціональна наука, економічний аналіз як вид управлінської діяльності (як практична діяльність), економічний аналіз як інформаційна система \ процес, економічний аналіз як навчальний предмет

Уточніть значення слів,
і ви позбавите людство від
більшої частини його помилок
Рене Декарт

Постановка проблеми. Одним із найсуперечливіших і одночасно найбільш затребуваних розділів економіки залишається економічний аналіз. Протягом десятиліть тривають дискусії з приводу концептуальних питань, а саме визнання економічного аналізу як науки, місця економічного аналізу серед інших наук, адекватності назви змістовному наповненню та цільовій спрямованості (балансознавство, аналіз балансу, рахунковий аналіз, аналіз роботи підприємств, аналіз господарської діяльності, економічний аналіз діяльності підприємства, теорія економічного аналізу, економічний аналіз, фінансово-економічний аналіз, економічний аналіз діяльності господарюючого суб'єкта), меж аналітичної науки та міжпредметних взаємозв'язків (насамперед, з статистикою протягом 20 ст., фінансовим менеджментом, управлінським обліком – починаючи з 90-х рр. 20 ст.), доцільності читання відповідного курсу у вищих навчальних закладах тощо.

Будь-яке явище, у тому числі економічний аналіз, розкривається у своїй багатогранності в контексті ретроспективи. Аналіз в ході свого історичного розвитку зазнав глибоких змін – від аналізу за допомогою отриманого досвіду і традицій, звичаїв в первинному суспільстві, які передавалися з покоління в покоління, до наукового осмислення економічних і суспільних процесів та явищ і усвідомленого застосування їх на науковій основі. Здатність до аналізу – специфічно людська можливість, прийом людського мислення. В ході історичного становлення людини вона не виникає раптово, на пустому місці. Сучасні науки дають можливість з'ясувати першопричини цієї здатності та необхідності. Як зазначають історики, аналітика (аналітичні дослідження) беруть свій початок

з глибокої давнини, ще з робіт Піфагора, Аристотеля, Платона, Сократа¹. На доказ цього наводяться такі аргументи: саме Піфагор передав загальний усім наукам прийом аподейктику - мистецтво давати визначення і мистецтво розмежовувати поняття (АНАЛУП), тим самим визначивши аналіз як загальнонауковий метод; Аристотелем видано книги “Перша аналітика”, “Друга аналітика”, започатковано при дослідженні явищ та процесів аналітичний підхід.

Постійно розвиваючись та удосконалюючись економічний аналіз, а саме аналітична діяльність набуває все більшого розповсюдження. Тим більше в умовах постіндустріальної економіки, коли інформація стає одним із ключових факторів розвитку, входить вагомим компонентом у структуру формування системи управління.

Разом з тим спостерігається не розробленість окремих теоретико-методологічних проблем економічного аналізу. Дослідник стикається з розмаїттям підходів: аналіз як загальнонауковий метод дослідження, прийом людського мислення; економічний аналіз як метод дослідження економіки, її складових; як форма наукових та спеціальних знань, прикладна наука; вид практичної (професійної) діяльності; інформаційний процес (система), навчальний предмет.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання змістовного наповнення економічного аналізу, його функціонального призначення, трансформації завдань розкриваються в працях відомих вчених-аналітиків С.Б. Барнгольц, Ф.Ф. Бутинця, І.П. Житної, В.В. Ковальова, І.Д. Лазаришиної, Л.А. Лахтіонової, М.В. Мельник, Є.В. Мниха, Г.В. Савицької, В.К. Савчука, А.Д. Шеремета, С.І. Шкарабана. На книжковому ринку останнім часом з’явилися оригінальні монографічні публікації щодо розробки концепцій інформаційної аналітики, інформаційно-аналітичної діяльності. Зокрема, цікавою є монографія Пархоменко В.Д., Пархоменко О.В. “Інформаційна аналітика у сфері науково-технічної діяльності”. Разом з тим підняті проблеми в контексті розвитку економічного аналізу залишаються майже не дослідженими.

Метою дослідження є визначення філософських засад, онтологічного та гносеологічного аспектів економічного аналізу, виявлення структури (форми прояву) економічного аналізу за рівнями абстракції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз будучи прийомом людського мислення, інструментом пізнання оточуючої дійсності існує з давніх-давен. Термін “аналіз” має грецьке походження (*αναλυσις* – розкладання, рос. *анализ*, англ. *analysis*, нім. *analyse*), у слов’янську мову, за окремими свідченнями прийшов у XVIII столітті з французької, означає пізнавальну процедуру уявного, а також часто і

¹ Шумпетер відзначав, що хоча історія економічної думки починається з письмових джерел теократичних держав стародавнього світу, історія економічного аналізу починається тільки із древніх греків, коли з’явилися перші теоретичні узагальнення в роботах Платона і Аристотеля [Шумпетер, т. 1, с. 63].

реального розкладання об'єкту або явища (предмета пізнання) на частини, виділення його окремих сторін та абстрагування від інших. Відповідно аналіз іноді сприймається як синонім дослідження взагалі в будь-якій науці, проявляючись в різних формах залежно від предмету пізнання, його природи та складових, рівнів абстракції, можливих підходів та методів пізнання.

Таким чином, дослідник стикається з розмаїттям підходів, а саме розуміючи аналіз як: прийом людського мислення; загальнонауковий метод дослідження, процедуру уточнення структури чи-то будови (природи) міркування засобами формальної логіки; синонім наукового дослідження взагалі. Якщо ж тлумачити поняття (досліджувати еволюцію дефініції) “економічний аналіз”, виникає ще більше різнобічних підходів, в межах яких – різні, іноді протилежні за своєю сутністю позиції: економічний аналіз - метод дослідження економіки та її складових, форма наукових та спеціальних знань, прикладна наука; вид практичної (професійної) діяльності; інформаційний процес (система) тощо.

Дослідники приходять до висновку, що прикладні економічні науки знаходяться у кризовому стані², необхідним є перегляд світоглядної і методологічної їх основи, виникає глобальне протиріччя між теорією та фактами, що стосується аксіоматичної основи прикладних наук (трансформаційна зміна основних понять, методів і принципів). В цій ситуації традиційним є звернення до філософії³, яка включає вчення про загальні принципи буття світобудови (онтологія), про сутність та розвиток суспільства (соціальна філософія), вчення про людину і її буття в світі (філософська антропологія), теорію пізнання, тобто філософію розуміють як науку про основи буття або про загальні закони. Використання філософських методів і принципів є необхідним засобом (шляхом) виведення функціональних наук із системної кризи. Про співвідношення філософії та окремих (конкретних, рос. частных) наук існує і напевно буде існувати багато суперечок, ми не маємо за мету заглиблюватися в їх суть і будемо виходити з таких позицій. Конкретні науки як вид емпіричного та теоретичного пізнання дійсності (фізика, історія, психологія, бухгалтерський облік, економічний аналіз) вивчають певну визначену сферу природи, людського мислення, суспільства, а філософія, розкриваючи основи буття, тобто всіх явищ і процесів, формуючи знання загальних законів, яким підпорядковується різний рух та розвиток у будь-якій сфері, є методологією наукового пізнання. Як тільки в будь-якій із наук здійснюється перехід від збору і опису фактів, явищ до теоретичних узагальнень та висновків, жоден учений (чи то фізик або біолог, історик або юрист, економіст або психолог)

² Щодо економічного аналізу - Є.В. Мних “У розподілі сегментів прикладних економічних наук особливе місце займає економічний аналіз, гносеологія якого переживає конфлікт поглядів науковці і практиків” [11] ; щодо бухгалтерського обліку та контролю - Ф.Ф. Бутинець [4,5,6], Г.Г. Кірейцев [7], Н.М. Малюга [10], О.М. Петрук [13], Л.В. Чижевська [19], В.О. Шевчук [20] та інші.

³ Якщо проблемна ситуація ставить науку у методологічну безвихідь, вона повинна “або зникнути, або тимчасово звернутися до філософії науки, а, можливо, і перетворитись на останню” [18, с. 76].

не може обійтися без таких загальних понять, як закон та закономірність, сутність і явище, єдність та протиріччя, причина і наслідок, можливість та дійсність; так само, як і без використання основних законів діалектики, таких, як перехід кількісних змін у якісні, єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечень. [13, С. 11]

Таким чином, філософія для інших наук, в тому числі економічних - бухгалтерського обліку, економічного аналізу, контролю надає необхідний методологічний інструментарій дослідження, базові вихідні категорії, понятійний апарат. Вчені-економісти у своїх публікаціях неодноразово звертались до філософських основ⁴, зокрема М.І. Баканов, М.В. Мельник, А.Д. Шеремет “Теория экономического анализа” (у всіх виданнях даного підручника, а в 2006 році було п’яте видання, розкривають окремою темою наукові основи економічного аналізу, зокрема економічний аналіз і теорія пізнання), О.М. Петрук “Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика” (окремий пункт монографії присвячено питанням методів наукового пізнання і бухгалтерського обліку), М.С. Пушкар “Філософія обліку. Монографія”.

Філософські основи економічного аналізу знаходять свій прояв у таких напрямках: при вирішенні основного питання філософії (що первинне: матеріальне чи ідеальне); застосуванні основних методів мислення, принципів та категорій філософії. Передусім, саме теорія пізнання визначає сутність та необхідність економічного аналізу, насамперед формуючи суб’єкт та об’єкт пізнання. З точки зору пізнання суб’єкт не існує без об’єкта, а об’єкт – без суб’єкта. Економічний аналіз, слугуючи основним інструментом забезпечення цілеспрямованого свідомого впливу суб’єкта управління будь-якого рівня на об’єкт приймає участь у такій формі співвідношень як свідоме та стихійне. Належним чином організована система аналітичного обґрунтування управлінських рішень, їх економічної доцільності сприяє отриманню передбачуваних (не випадкових, не стихійних), бажаних результатів діяльності суб’єкта, уникнути або мінімізувати можливі прояви стихійного (форс-мажорні ситуації, кон’юнктурні ринкові коливання тощо).

Економічний аналіз будучи складовою економічних наук враховує основне питання філософії, адже “протиставляти матерію та її свідому форму для пояснення законів розвитку суспільства не можна, якщо наука не бажає отримати викривлену картину цивілізації та її історії. Відбувається взаємне проникнення і відображення матеріальних інтересів у свідомості, свідомих уявлень причин і наслідків – у матеріальному бутті”. [13, С. 12]. В кінці 20 ст. на початку 21 ст. центр уваги дослідників змістився з матеріальних основ соціально-економічного розвитку на дослідження таких чинників, як психологічні аспекти поведінки учасників економіки

⁴ Коли мова йде про функціональні прикладні науки є сенс говорити про філософські основи (а не філософію) бухгалтерського обліку, економічного аналізу, контролю.

(зокрема, постійний пошук оптимуму між інтересами одних груп суб'єктів та мотиваціями інших), економічна культура, національні традиції та ментальність і розвиток бізнесу тощо. Взаємодія об'єктивного і суб'єктивного відслідковується на всіх рівнях. Щодо економічного аналізу, то можна констатувати: аналітичні дослідження вже за своєю природою не можуть бути виключно об'єктивними, їх результати є суб'єктивними (наявність конфлікту інтересів учасників соціально-економічних систем, відсутність критеріїв об'єктивності).

Базовими для використання в економічному аналізі є основні діалектичні принципи та закони, як то рух, розвиток, саморозвиток, взаємозумовленість, взаємозалежність, причинно-наслідкова підпорядкованість, необхідність, випадковість, єдність та боротьба протилежностей, перехід кількості в якість, заперечення заперечень. Рух, розвиток характеризує не просто рух об'єкту у просторі і часі, а і його зміну в певному напрямі. Відповідно одною із визначальних передумов економічного аналізу є не вивчення досліджуваного об'єкта у статичності, а визначення динаміки та тенденцій його зміни у просторі і часі. Об'єкти та явища, і економічні не виключення, знаходяться у постійному русі та розвитку, і одночасно у різноманітних зв'язках один з одним, що і робить вивчення та управління ними надзвичайно складним. Фундаментальні завдання економічного аналізу, особливості його прийомів і методів пов'язані з необхідністю виявлення, кількісного та якісного вимірювання причинно-наслідкових зв'язків між економічними явищами та процесами⁵. Коли одне явище при певних умовах видозмінює або породжує інше явище, то перше виступає як причина, друге – як наслідок. Ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків об'єктивно необхідний і універсальний, не має ні початку, ні кінця, не переривається ні в просторі, ні в часі. Взаємозв'язок причини і наслідку, який формує принцип зворотного зв'язку, діє у всіх само організованих системах, де відбувається сприйняття, зберігання, переробка і використання інформації. Без зворотного зв'язку не можна уявити стійкість, управління і послідовний розвиток системи. Як вказують відомі вчені-аналітики, представники Московської аналітичної школи М.І. Баканов, М.В. Мельник, А.Д. Шеремет “взаємодія, що виражає зміну стану одного і перехід його в інше, є логіко-методологічним та гносеологічним пізнанням природних, суспільних, економічних явищ. Вивчення останніх – завдання виключно політекономії та економічного аналізу” [1, с. 10].

⁵ З виявленням причинно-наслідкових зв'язків в економічному аналізі пов'язана так звана логічна помилка “post hoc”, яка полягає в допущенні того, що, оскільки одна подія передуює іншій, перше обов'язково служить причиною другого. Цей вид помилкового міркування відомий як помилкове допущення, згідно якому “після цього, отже, унаслідок цього” (post hoc, ergo propter hoc). При аналізі емпіричних даних важливо не змішувати кореляцію з причинністю. Кореляція вказує на те, що співвідношення двох груп даних носить взаємозалежний характер. Наприклад, можна виявити, що, коли зростає X, зростає також і Y. Але це не обов'язково означає, що X служить причиною Y – зв'язок може бути чисто випадковою або породжуватися яким-небудь іншим чинником Z, не включеним в аналіз. Слід мати на увазі, що причинно-наслідкові зв'язки в економіці зовсім не самоочевидні і економіст повинен обґрунтувати твердження, що подія A викликало наступну подію B. [3, с. 11]

Діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей яскраво проявляється як на макрорівні, при дослідженні генезису соціально-економічних формацій, так і на мікрорівні. Так, досліджуючи взаємозв'язок методів наукового пізнання і бухгалтерського обліку О.М. Петрук зазначає, що єдність протилежного фактично проявляється у всіх явищах господарського життя, що змушує науку оперувати парними категоріями, які, втративши свою актуальність, розпадаються, щоб утворити нову єдність. Здійснюючі аналітичні процедури аналітик постійно стикається з необхідністю врахування сукупності інтересів та мотивацій різних груп суб'єктів (власників, управлінців, працівників, держави), забезпечення реалізації (досягнення балансу) різнопланових, іноді протилежних цілей суб'єктів господарювання. Крім того, інструментарій економічного аналізу і відповідні аналітичні методики мають бути спрямовані на виявлення і за можливості усунення негативних наслідків впливу закону єдності і боротьби протилежностей на діяльність економічних суб'єктів.

Філософська проблема кількості та якості і відповідний діалектичний закон переходу кількісних характеристик у якісні зміни, базуючись на таких категоріях як кількість (зовнішнє, формальне відношення предметів або їх частин, а також властивостей, зв'язків) та якість (цілісна характеристика функціональної єдності суттєвих властивостей об'єкта, його внутрішньої і зовнішньої визначеності, відносної стійкості, його відмінності, а також схожості з іншими предметами) знаходить прояв в таких напрямках. Процес мислення, а саме аналітико-синтетичної діяльності в широкому розумінні передбачає спостереження, наукову абстракцію, побудову абстрактних узагальнень та формулювання відповідних пропозицій. Так, на стадії абстрактних узагальнень формується велика кількість різноманітних висновків, суджень, пропозицій, при чому, як правило, чим більшою є їх кількість, тим більша можливість формування або вибору оптимального варіанту. Інший приклад. Застосовуючи закон переходу кількісних характеристик у якісні зміни можемо оцінювати взаємний вплив науки та практики, зокрема, зростання кількості наукових аналітичних розробок призводить до суттєвих якісних змін в сфері аналітичної діяльності.

Щодо іншого діалектичного закону – заперечення заперечень можна констатувати, що для будь-якого економічного явища чи процесу, причинно-наслідковій зв'язки між якими і є предметною сферою економічного аналізу, настає момент “заперечення заперечень”, коли необхідним є виникнення чогось-нового. Аналітичні дослідження надають можливість спрогнозувати та забезпечити процес постійного удосконалення економіки як на макро, так і на мікро рівнях.

Існує значна кількість філософських концепцій, в окремих з них виділяються такі загальні принципи теорії пізнання:

– принцип пізнаваності, який передбачає, що світ загалом є пізнаваний. Економічні явища та процеси є пізнаваними, слугують об'єктами пізнання для економічних наук;

– принцип об'єктивності ґрунтується на тому, що об'єкт пізнання, яким би він не був, існує поза і незалежно від суб'єкта, процесу пізнання. У процесі пізнання об'єкта аналітик має використовувати перевірену, достовірну інформаційну базу, оцінювати і діагностувати у взаємозв'язку і взаємообумовленості з іншими об'єктами, застосувати адекватний до потреб і цілей методичний інструментарій. Разом з тим, економічний аналіз, його результати є суб'єктивними за змістом (за природою). Аналітичні дослідження здійснюються в межах певної соціально-економічної системи з наявністю конфлікту інтересу різних груп суб'єктів (наприклад, споживач, виконавець, замовник, або власник, управлінець, працівник), в умовах відсутності чітких параметричних оцінок об'єктивності тощо;

– принцип визначальної ролі практики в процесі пізнання базується на визнанні суспільної практики основною, кінцевою метою пізнання і критерієм істини. Практика дає матеріал для пізнання, визначає характер його засобів, замовлення на осягнення тих чи інших проблем. Разом з тим необхідно усвідомлювати і діаметрально протилежну точку зору щодо мірила практики в науці відомого американського філософа-наукознавця Уїлларда ван Ормана Куайна (Quine) – з огляду на системний характер наукового знання емпірична перевірка окремо взятих висновків теорії неможлива;

– принцип творчої активності суб'єкта пізнання полягає у тому, що пізнання не вичерпується новою інформацією про світ, суттєвим його завданням є створення “другої реальності” (другої природи) – світу культури. Аналітичні процедури – насамперед професійна діяльність в сфері послуг, а особливістю цієї сфери є висока кваліфікація виконавців, творчий підхід і креативні рішення;

– принцип історизму передбачає вивчення сучасного стану предмета дослідження, реконструкцію минулого, а саме виявлення основних етапів генезису вивчаемого явища або процесу, а також прогнозування тенденцій розвитку. Застосування даного принципу в аналітичних дослідженнях означає вивчення економічних явищ і процесів (предмету пізнання) з урахуванням

конкретних умов, в яких вони виникли і розвиваються⁶. При цьому необхідно усвідомлювати, що економічний аналіз будучи сервісною системою, має бути адекватним соціально-економічній системі, постійно удосконалюватися зі зміною економіки;

– принцип суперечності (впливає із закону єдності та боротьби протилежностей) передбачає: а) виявлення предметного протиріччя як відношення певних протилежностей; б) всебічний аналіз однієї із протилежних сторін даного протиріччя в “чистому” вигляді; в) дослідження іншої протилежності в “чистому” вигляді і зі всіх боків; г) розгляд предмету як єдності (синтезу) протилежностей в цілому на підставі знання кожної із них з виявленням головної в даних умовах; д) визначення місця даної протилежності в системі інших протиріч предмету; е) виявлення етапів розвитку даного протиріччя; і) аналіз механізму вирішення протиріч як процесу і результату його розгортання і загострення. Методологічний інструментарій економічного аналізу постійно удосконалюється, актуалізуються (на конкретному історичному етапі) або з’являються нові прийоми та способи, триває дискусія щодо доцільності використання складних математизованих методик, адекватності методичного апарату запитам користувачів тощо.

У економічному аналізі широко застосовується уся сукупність загально логічних методів пізнання – індукція, дедукція, синтез, абстрагування, аналогія, порівняння, експеримент, моделювання, узагальнення, ідеалізація та інші - свідоме застосування наукових методів є головною умовою отримання нових знань. Відповідно, уся сукупність методів, прийомів та засобів пізнання у поєднання зі спеціальними (притаманними лише певній науці) методами формують методологію економічного аналізу як наукової галузі знань.

Основними розділами філософії є гносеологія, онтологія, аксіологія, праксеологія. З онтологічної точки зору економічний аналіз формує здатність пізнавати і пояснювати визначене предметне поле дослідження, з гносеологічної точки зору розкриття сутності економічного аналізу проведемо в таких розрізах (площинах, напрямках прояву, рівнями абстракції) (рис. 1):

⁶ Даний принцип знаходить широке застосування при дослідження генезису економічного аналізу за часів командно-адміністративної системи, адже формуючи власні висновки щодо оцінки надбань вітчизняної аналітичної школи маємо враховувати, в яких умовах вони формувалися, а не відкидати все те, що було.

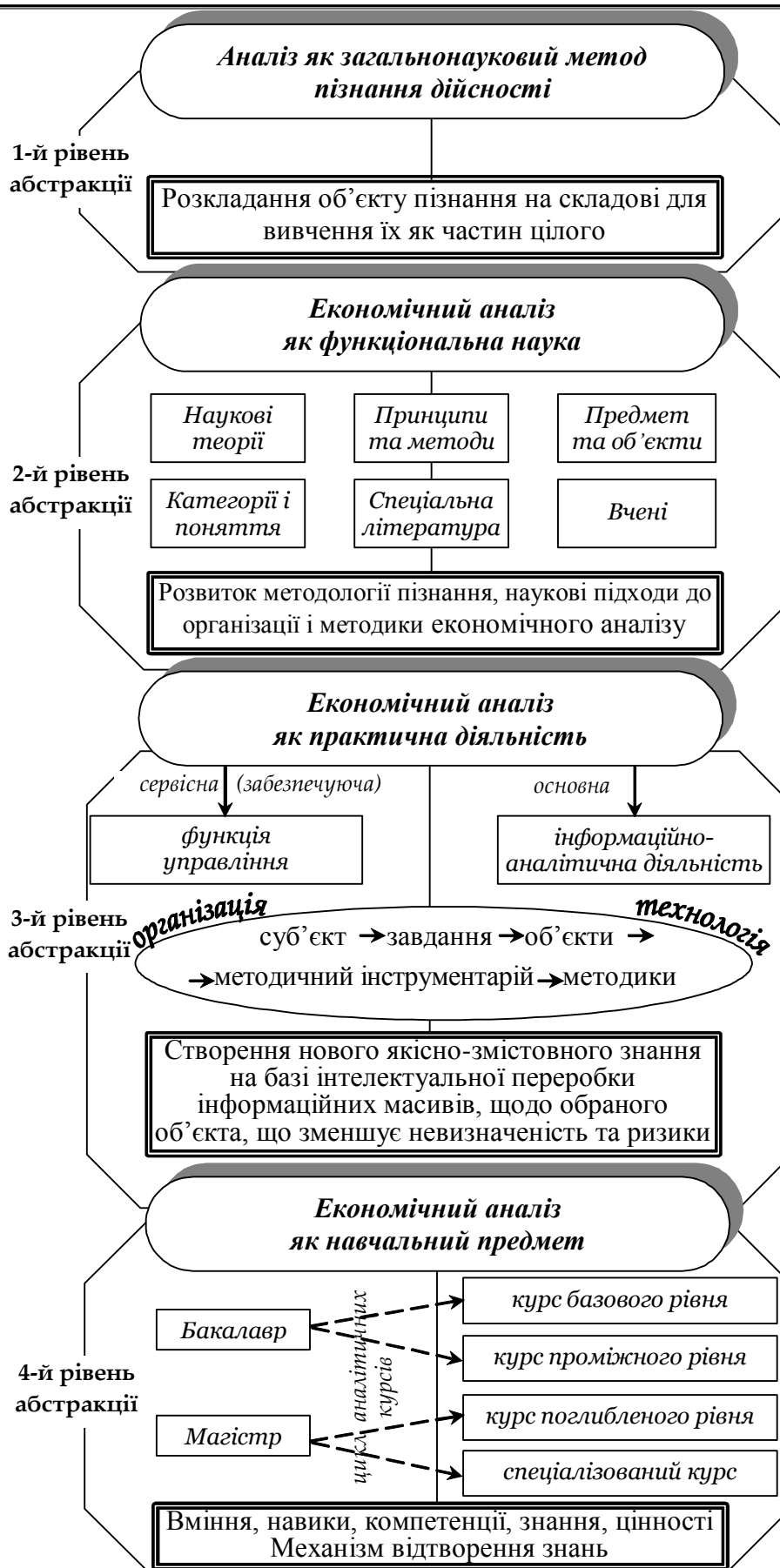

Рис. 1. Напрями прояву економічного аналізу (структура економічного аналізу)

Таким чином, з гносеологічної точки зору на базовому рівні пізнання аналіз виокремлюється як метод наукового дослідження, прийом людського мислення, далі виділяються наступні напрями прояву економічного аналізу: прикладна функціональна наука; навчальний предмет.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Філософські основи економічного аналізу знаходять свій прояв у таких напрямках: при вирішенні основного питання філософії (що первинне: матеріальне чи ідеальне); застосуванні основних методів мислення, принципів та категорій філософії. У економічному аналізі широко застосовується уся сукупність загальнологічних методів пізнання. Свідоме застосування наукових методів є головною умовою отримання нових знань. Відповідно, уся сукупність методів, прийомів та засобів пізнання у поєднанні зі спеціальними (притаманними лише певній науці) методами формують методологію економічного аналізу як наукової галузі знань.

Визначеність у змістовному наповненні, функціональній спрямованості різних напрямів та форм прояву економічного аналізу сприяє подальшому розвитку економічного аналізу в цілому, розумінню його системного характеру. Сьогодні українськими вченими здійснюється пошук нової парадигми економічного аналізу, подальших шляхів його розвитку. Напевне, позитивний результат може бути досягнутий в рамках міждисциплінарних досліджень, об'єднання наукового потенціалу вчених, з обов'язковим врахуванням національних традицій, культури ведення бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Баканов М.И., Мельник М.В., Шеремет А.Д.* Теория экономического анализа: Учебник. \ Под ред. М.И. Баканова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы статистика, 2006. – 536 с.
2. *Барг М.А.* Категории и методы исторической науки. – М., 1984.
3. *Басовський Л.Е., Басовская Е.Н.* Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 366 с. – (Высшее образование)
4. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік: роздуми вченого. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 100 с.
5. *Бутинець Ф.Ф.* Бухгалтерський облік в Україні. Міфологія. Частина 2. – Житомир: ЖДТУ, 2003. – 524 с.
6. *Бутинець Ф.Ф.* Проблеми науки бухгалтерського обліку: реалії: Монографія. – Житомир: ПП “Рута”, 2005. – 324 с.

7. *Кирейцев Г.Г.* Глобализация экономики и унификация методологии бухгалтерского учета: Научный доклад. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Житомир: ЖГТУ, 2008. – 76 с. (на рус. и укр. языках)
8. *Ковальченко И.Д.* Методы исторического познания. – М., 1987.
9. *Лазаришина І.Д.* Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика: Монографія. – Рівне: НУВГП, 2005. – 369 с.
10. *Малюга Н.М.* Розвиток теорії бухгалтерського обліку: Монографія. – Житомир: ПП “Рута”, 2005. – 388 с.
11. *Мних Є.В.* Методологічні рівні економічного аналізу // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2007. – № 57 – С. 247-251
12. *Петров Ю.А.* Методологические проблемы теоретического познания. – М., 1986.
13. *Петрук О.М.* Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 152 с.
14. *Пушкар М.С.* Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): Монографія – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 423 с.
15. *Пушкар М.С.* Філософія обліку. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.
16. *Ракитов А.И.* Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М.: 1982.
17. *Спиркин А.Г.* Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 2001. – 816 с.
18. *Хамитов Н.* Философия человека: от метафизики к метаантропологии. Киев – Москва: Ника-Центр, 2002. – 336 с.
19. *Чижевська Л.В.* Бухгалтерський облік як професійна діяльність: теорія, організація, прогноз розвитку: Монографія. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 528 с.
20. *Шевчук В.О.* Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології): Монографія. – К, 2000.